

Joszif Sztálin trónörököst keres

Kun Miklós

A második világháború után Sztálin környezete egymással rivalizáló kisebb politikusi csoportokból, a sok közül az egyik lehetséges megközelítésben „öregekből” és „fiatalokból” állt. De akadt ebben a körben valaki, aki merő gyávaságból sokáig nem mert csatlakozni egyik klánhoz sem. Ő volt a szovjet Olümposzra magát csak nagy késéssel feltornászó Nyikolaj Bulganyin, akit politikustársai – egykori jegybankelnöki tisztségére utalva – „könyökvédős könyvelőnek” csúfoltak. Pedig az eredetileg villanyszerelő tanoncként, majd takarékszövetkezeti pénztárosként induló férfi nem látszott igazán vérbeli „aktakukacnak”. A sztálini háborús kormány legtöbb tárcavezetőjével szemben még csak jól képzett, tehetséges technokrata sem volt.

Bulganyin soha nem nőtt fel azokhoz a gazdaságpolitikai vagy katonai feladatokhoz, amelyeket az évek folyamán rábíztak. Valószínűleg lelke mélyén tudta ezt, de karrierizmusból mindig tettetett örömmel elvállalta a „Gazda” által ráosztott tisztségeket. Amikor pedig kudarcot vallott, csodálkozó arcot vágott, mint aki nem is érti, miért nem mennek a dolgok.

KUN MIKLÓS történész, Széchenyi-díjas egyetemi tanár, a KRE Kremlinológiai Intézetnek vezetője (kunmiklo@ceu.hu). „Sztálin alkonya. Történelmi-lélektani kollázs” címmel legújabb könyve tavasszal jelenik meg az Unicus Kiadónál.

Kun Miklós – Joszif Sztálin trónörökösét keres

Kortársai azt mesélték nekem, hogy Bulganyin eredetileg nem volt kegyetlen ember, de az ősi orosz mondás szerint azt vallotta: „ha már ordasok közé kerültem, farkasként vonyítok”, és e tekintetben is igyekezett megfelelni az elvárásoknak. Egy alkalommal földre teperte és katonacsizmájával sokáig rugdosta börtöncellájában az 1949 októberében letartóztatott Nyikolaj Voznyeszenszkij volt tervhivatali elnököt. Erre akkor került sor, amikor Bulganyin marsall három politikustársával, Malenkovval, Berijával és Hruscsovval kiszállt a költői Matrózcsend nevet viselő, ám a köznyelvben csak pártbörtönként emlegetett, hatalmas falakkal és szögesdróttal körülvett háztömbbe. Sztálin azzal küldte oda a „négyeket”, hogy a vallatóinak hetek óta ellenálló foglyot bírják rá, ismerje be gazdasági kártevő voltát és összeesküvő tevékenységét.

Voznyeszenszkij addigra csaknem beleőrült a válogatott kínzásokba. Amikor megpillantotta látogatóit, felragyogott az arca, hiszen régóta várta, hogy valaki beállítson hozzá a pártvezetők közül, és tisztázhassa magát.¹ „Eltársak, köszönöm, hogy eljöttetek hozzám” – ugrott fel a priccsről. Bulganyin odalépett egykori barátjához, és „Nem vagyunk az elvtársaid!” kiáltással akkorát ütött a fülére, hogy Voznyeszenszkij össze-rogyott.²

Ha meggondoljuk, a marsall önvédelemből, de mindenképpen gyávaságból tette ezt. Nem először és nem is utoljára. Nem sokkal halála előtt, egy őszinteségi rohamában ő maga mesélte a tervezett, de végül a szovjet diktátor halála miatt meg nem valósult „cionista orvosper” egyik vádlottjának, Jakov Etingernek, hogy 1953 februárjában felajánlotta Sztálinnak: ha kell, részt vesz a kollektív büntetésre ítélt szovjet zsidó lakosság deportálásában Oroszország európai tartományaiból a Távol-Kelre.³ A politikus egyébként a háború utáni szovjet elit számos tagjától eltérően egyáltalán nem volt antiszemita...

Szinte mindenki, akivel beszéltem Nyikolaj Bulganyinról, azzal kezdte, hogy az örömkatonából lett marsall a sztálini időszak jellegzetes „kiemelt kádere”, aki tökéletesen elsajátította a hatalmi játszmák szövevényes szabályait. Az általában nagyon zárkózott, nem túl beszédes férfi élete utolsó éveiben olykor utalt erre, amikor szóba került politikai pályájának háború utáni felfutása. Arra célzott, hogy Sztálin körül a „hírvívő” szerepét töltötte be, de eközben csupán fel akarta volna vidítani a Kreml urát. Régi jó barátja, Nyikita Hruscsov azonban egy zárt ajtó mögött megtartott tanácskozás dermedten figyelő hallgatósága előtt

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

1957 nyarán másként interpretálta mindezt: „Ez az ember Sztálin közönséges besúgója volt”, mondta. „Ezért tette meg őt a Szovjetunió marsalljának.”⁴

Ez igaz. De hozzá kell tenni, hogy a szovjet diktátor környezetében a többi politikus is csak úgy kapaszkodhatott meg, ha rendszeresen besúgta a legjobb barátait. Bulganyinnak ráadásul, ahogy egyik jó ismerőstől hallottam, „volt mit behoznia”. Pályája elején simulékonyabb, csendesebb és eleinte talán sebezhetőbb is volt dörzsölt politikustársainál. Nagyon félt tőlük. Élete alkonyán többeknek célzott rá: úgy igyekezett kivédeni a „rég gárda” támadásait, hogy mintegy védelmet keresett a „Gazdánál”.⁵ Igaz, ezt a többiek is elmondhatták önigazolásul.

Bulganyin ráadásul elég régóta alkalmazta az évek során habitusát mélyen átítató besúgás technikáit. Az első lépéseket ezen a téren még az 1920-as évek legvégén, a moszkvai lámpagyár igazgatójaként tette meg. Abban az időben söpört végig az egyik nagy „tisztogatási” hullám a szovjet fővároson. Bulganyin, akit munkásai a háta mögött bárinak, vagyis uraságnak hívtak, megértette, hogy eljött az ő ideje. Kivált, mert a Nyikolaj Buharin és Alekszej Rikov köré tömörülő moszkvai pártszervezet meg a helyi szovjet apparátus – korabeli szóhasználatnál élve – főleg „jobboldali elhajló” bolsevik politikusokból állt. Kezdetét vette a belharc, amelynek kimenetelét nehéz volt megjósolni. Az erős fővárosi lobbától saját befolyását féltő Sztálin utasította bizalmasát, Lazar Kaganovicsot, hogy minél előbb tegyen rendet Moszkvában. Ő pedig szövetségeseket keresve maga köré gyűjtötte a törtető, nagyhangú helyi fiatal párthivatalnokokat. Az „alkalmassági vizsga” mindössze két kérdésből állt: hajlandó-e nagy plénum előtt hűségesküt tenni Joszif Sztálinnak? És képes lesz-e félresöpörni az útból mindazokat, akik nem értenek vele egyet?⁶

Bulganyin gondolkodás nélkül beállt a mamelukok közé. „Jobboldali elhajlók” hírében álló barátait ettől kezdve messze elkerülte.⁷ Helyettük a sztálini „központi irányvonal” elszánt híveinek táborában talált új szövetségeseket. További sorsát sokban meghatározta, hogy a moszkvai pártbizottság egyik tanácskozásán – feltehetőleg 1930-ban⁸ – megismerkedett egy elképesztően kulturálatlan, de kiváló szónoki képességgel rendelkező ukrainai pártmunkással, Nyikita Hruscsovval. A két politikus azonnal összebarátkozott, noha szinte semmiben nem hasonlítottak egymásra. A kortársak is észrevették a közöttük lévő, szembeszökő különb-

Kun Miklós – Joszif Sztálin trónörökösét keres

ségeket. „Megtévesztő volt Bulganyin külseje. Mindig kifogástalanul öltözködött, nem úgy, mint Hruscsov és Berija. Úriember benyomását keltette. (...) Holott nem voltak politikai elvei. Bármelyik vezetőhöz odacsapódott, akárcsak egy engedelmes rabszolga. A hűségéért Sztálin megtette őt a szovjet kormányfő első helyettesének. Hruscsov pedig később hasonló okokból kinevezte a minisztertanács elnökének”, emlékezett Szudoplatov tábornok, a szovjet belügyes terrorkülönítmények egykori feje, aki munkakörénél fogva gyakran találkozott Bulganyinnal.⁹ A montenegrói kommunista vezető, Milovan Dilas ugyancsak a politikus „úri” benyomást keltő külsejét hangsúlyozta, jóllehet csupán egyszer beszélt vele. A háború után találkoztak a szovjet diktátor egyik emlékezetes estebédjén. „Jó külsejű ember volt, egyértelműen orosz típus a régi-módi kecskeszakállával. Fölöttébb tartózkodóan viselkedett.”¹⁰

Az 1930-as évek elején főleg ennek a megnyerő viselkedésnek köszönhetően megszületett és sokáig tartotta magát a városi legenda, hogy mennyivel különb a külsőségekben a régi orosz professzori értelmiséget idéző Bulganyin a „többi fejesnél”, köztük a vele örökké együtt mutatkozó Hruscsovnál. A politikusról alkotott kép csupán két esztendővel Sztálin halála után kezdett foszladozni, mihelyt a már hatvanas éveit taposó Nyikolaj Bulganyinból szovjet kormányfő lett. Ettől kezdve mindenkinél gyakrabban, jószereivel naponta szerepelt a filmhíradókban. Az emberek pedig sugdolózni kezdtek, hogy a valaha elegáns államférfi milyen csúnyán elhízott, és már az öltözködésére sem ügyel. Szovjetunió-szerte elterjedt, hogy az új miniszterelnök az alkohol rabja. Amikor berúg, kötekedő, házsártos öregemberként viselkedik a beosztottjaival. Amerre csak járt, a látszattal nem törődve, csapta a szelet a fiatal nőknek. És ha az éppen aktuális „ostromlott vár” végre elesett, a moszkvai polgármesteri vagy az állami tartalékkeretből kényelmes lakást utaltatott ki áldozatának.¹¹ Régi rajongói, az egykori sztálini „belső kör” hölgytagjai epés megjegyzéseket tettek emiatt Bulganyinnak, és felrótták neki, hogy noha törvényesen soha nem vált el, még a fronton egy másik családot alapított.¹²

Ám amikor a „békebeli” szovjet vezetés családi összejöveteleket rendezett, ugyanez a női kar megható történeteket mesélt Bulganyinról. Galina Visnyevszkáját, a politikus utolsó nagy szerelmét legnagyobb csodálkozására meghívták pártfogója hatvanadik születésnapjára. „Csak úgy úsztak a jelenlévők az emlékezések hullámain”, emlé-

kezett a gyönyörű orosz operaénekesnő. „A vacsorán részt vevő feleségek közül a leghangosabb – amúgy csúf satrafa volt, jellegzetesen férfias alkat –, átkiabált az asztalon Bulganyinnak:

– Emlékszel, Kolja, milyen fiatal tisztecske voltál, amikor megjelentél nálunk Turkesztánban? Mondtam is Lazarnak, nézd csak, micsoda nyalka...

Rájöttem, hogy az illető Kaganovics felesége, aki így folytatta:

– ... és intelligens fiatalember. Hiszen te mindig eltértél a többiektől a mi körünkben. Különbnek látszottál náluk. Te vagy a mi büszkeségünk!”¹³

Joszif Sztálin ki nem állhatta, és meg is torolta, ha közvetlen munkatársait valaki dicsérte a jelenlétében. Sokkal jobban esett neki, ha egyetlen, félős, testi-lelki defektusokkal terhelt emberek veszik körül. Mint hírlett, ezért került előtérbe a gyakran nevetséges benyomást keltő Nyikita Hruscsov. A moszkvai párttitkár rikácsoló, ukrán fordulatokkal tarkított, pórias beszéde szórakoztatta a szovjet diktátort. Ugyanakkor Sztálin gyakran felhívta a többi szovjet vezető figyelmét a halk szavú fővárosi szovjet elnök, Bulganyin választékos modorára. „Ők a mi városatyáink. Olyanok, mint a szíami ikrek. Elválaszthatatlanok”, humorizált a Kreml ura, ha a két férfi együtt állított be hozzá, rendkívüli pénzügyi támogatást kérni az agglomerációval együtt már többmillió szovjet főváros növekvő kommunális kiadásaira. Az évek során mind gyakoribbá vált, hogy a „Gazda” ünnepi alkalmakkor családi körbe invitálta a két, viszonylag fiatal kedvencét.¹⁴

Hruscsov és Bulganyin általában a többi országos vezetőt is közösen kereste fel. Ügyes kijáró emberekként, előre összehangolva mondanivalójukat, együtt bombázták bizalmas levelekkel és kérvényekkel a kormány tagjait meg a bolsevik pártközpont vezetőit. Látszott, hogy a két politikus jól kiegészíti egymást. Akadt azonban emellett egy prózai ok, amely miatt az 1930-as évek közepén Bulganyin gyakran felbukkant Hruscsov társaságában. Az egykori ukrainai pártmunkásnak ugyanis fogalma sem volt a szovjet főváros épített örökségéről, kulturális életéről. Tanult barátja ezen a téren „élő mankót” jelentett számára.

**Joszif Sztálin ki nem állhatta,
és meg is torolta, ha
közvetlen munkatársait valaki
dicsérte a jelenlétében.**

Kun Miklós – Joszif Sztálin trónörökösét keres

A nagyon lentről érkező Hruscsov csupán egyetlen – más források szerint két – elemet járt ki. Noha az évek folyamán több gyorstalpalót elvégzett, lényegében analfabéta maradt. Utált olvasni, és élete végéig képtelen volt megtanulni helyesen írni. Gyatrán fogalmazott. Hagyatékában macskakaparással papírra vetett levelek maradtak fenn. Igaz, nem túl sok, mert nem szeretett levelezni, hiszen előfordult, hogy egy-egy hosszabb szóban két-három hibát is ejtett. Néha még a tulajdon nevét is tévesen írta le.¹⁵

Emiatt eleinte a két „városatya” közösen fogalmazta a „szigorúan bizalmas” kategóriába tartozó – a pártfőtitkár Sztálinnak vagy az akkori kormányfő Molotovnak címzett – folyamodványokat, amelyeket a Nagy Terror éveiben amúgy sem volt tanácsos besúgásra hajlamos titkároknak diktálni. Barátságuk mégis inkább „csendőr pertuhoz” hasonlított. Az értelmiségi szerepére rájátszó Bulganyin csupán afféle bólogató író-deák lehetett a „népfi” Hruscsov társaságában.

Nem sokáig. A két moszkvai vezető egymással folytatott, máig publikálatlan levelezéséből kiviláglik, hogy ahogy múltak az évek, az ügyesen lavírozó, visszafogott Bulganyin a szovjet diktátor udvartartásában kezdte beérni az erőszakos és gátlástalan Hruscsovot. Ennek jele volt, hogy a főváros ügyeinek egyes számú intézőjeként egy nagy létszámú küldöttség kíséretében a politikus 1936 őszén hosszú utazást tett, hogy tanulmányozza a nyugati metropolisok mindennapi életét. Külföldi útjáról hazatérve számos javaslattal állt elő. Érvei meggyőzőnek látszottak, ezért az ország csekély valutatartalékából a kormány komoly pénzeket különített el, hogy a főváros minél eredményesebben folytathassa az 1930-as évek elején nagy propaganda-hadjáráttal elkezdett városépítést.¹⁶

Előtérbe kerüléséhez azonban Nyikolaj Bulganyinnak meg kellett hamisítani az életrajzát. Ketyegő bombát jelentett ugyanis számára, hogy az 1917. októberi bolsevik fordulat előtt apja egy vidéki tőkés manufaktúra igazgatója, netán társtulajdonosa volt. A szovjet kádermozgásokban meghatározó szerepet játszó, lepedőnyi kérdőívek kitöltésekor sokáig kénytelen volt ködösíteni ezzel kapcsolatban. Azt állította, hogy nem túl módos „tisztviselői közegeből” származik. A Nagy Terror időszakában a bolsevik pártközpont éber kádereinek azonban feltűnt, hogy Moszkva polgármestere, ha kell, ha nem, „munkásszármazásával” kérkedik. A több ezer emberről készített titkos adatbázisát egy maga alkotta lyukkártyás rendszeren rögzítő Dmitrij Szuhanov az elsők között jött rá

Bulganyin turpisságára. Dühbe jött, és javasolta főnökének, a hasonló esetekben kérlelhetetlen Malenkovnak, hogy statuáljanak példát.

A bolsevik párt fő személyzetise sokáig hezitált. Maga sem volt makulátlan e téren, hiszen családfájában fényes karriert befutó admirálisok, földbirtokosok, pópák és más „osztályidegen elemek” szerepeltek, akiket nem volt ajánlatos emlegetni.¹⁷ Emellett Malenkov pontosan tudta, hogy a „Gazda” nagyon kedveli a „városatyát”. Alaposan meghányta-vetette a dolgokat a tapasztalt Kaganoviccsal, majd jobbnak látta, ha leinti a Bulganyin után folyamatosan vizslató titkárát: ne legyen már annyira túlbuzgó.¹⁸

Ebben a vészterhes időszakban az újdonsült „munkáskáder” két jó-akarójának, Malenkovnak és Kaganoviccsnak köszönhetően így nem üzent ki a paradicsomból. Sőt, a hatalom csúcsaira kerülve még alaposabban átirhatta a múltját. 1934-ben úgy szerepelt a hivatalos szovjet lexikonban, mint egy „gyári alkalmazott fia”. 1951-ben, az enciklopédia következő kiadásában már „egy munkáscsalád sarja” lett belőle. Gondosan átszerkesztett életrajzába bekerült még, hogy Lenin és Sztálin hű tanítványaként diákéveitől részt vállalt a bolsevik mozgalomban, majd kiemelkedő szerepet játszott a szovjet-oroszországi polgárháborúban. Mindkét állítás nevetséges volt, hiszen nem felelt meg az igazságnak: Bulganyin nemhogy a tanítványa nem volt Leninnek, de nem ismerte, soha nem is látta.¹⁹

Az 1930-as évek vége felé egy másik kétes mozzanat is felvetődött Bulganyin foghíjas életrajzában, amely már komolyabban megkérdőjelezte politikai megbízhatóságát. A meleg családi fészekből a bolsevik hatalomátvétel hónapjaiban kikerülő, „osztályidegen” fiatalember 1918-ban egy éven keresztül őrt állt egy vidéki hadiraktár előtt. Majd a politikai rendőrség kötelékeibe lépett – azt sincs kizárva, hogy egyszerűen besorozták –, és egy különítmény tagjaként Közép-Ázsiába került. Ez megnövelte számára a további kitörés lehetőségét. Négyévi szolgálat után, huszonhét esztendőskorában az egész Szovjet-Föderáció közlekedési információs részlegének helyettes vezetőjeként szerelt le.

Több mint másfél évtizeddel később azonban ez a múlt már inkább hátrányt jelentett. A Nagy Terror éveiben, amikor a „forradalom felfalta a saját gyermekeit”, szinte teljesen kicserélődött a belügyi népbiztoság, ezen belül pedig a politikai rendőrség állománya. A szovjet diktátor parancsára az elnyomó gépezet „hőskorának” valamennyi fontos

szereplőjét – beleértve azokat is, akik korábban megtisztították számára a terepet –, félresöpörte az útból az utánuk jövő nemzedék. A Lubjankán dolgozók többsége, akárcsak a vidéki részlegek parancsnoki kara, és szinte minden külföldön dolgozó hírszerző – összesen legalább harmincezer ember! – börtönbe, koncentrációs táborokba, de legtöbbször kivégzőosztag elé került.²⁰

Bulganyinhoz azonban ezúttal is kegyes volt a sors: neve nem került fel a büntetés alá vont egykori belügyesek listájára. Talán annak köszön-

Az egész testében reszkető politikus alig tudta elolvasni a benne talált hivatalos iratot ...

hetten szerencsését, hogy viszonylag rövid ideig viselte a közemberek szemében félelmet keltő fekete bőrkabátot. Felettesei pedig nem láttak benne annyi fantáziát, hogy magukkal vigyék az NKVD felső bugyraiba. 1937 vészterhes tavaszán a politikus mégiscsak jobbnak

látta, ha minden eshetőségre felkészülve, nyaralója vaskályhájában a többi kompromittáló irattal együtt elégeti megsárgult belügyes igazolványait. Jól tette, hiszen az egyik díszoklevélen történetesen a Vörös Hadsereg alapítójának, Lev Trockijnak az aláírása szerepelt.²¹

Ahogy múltak a Nagy Tisztogatások letartóztatásokkal és nyilvános kirkatperekkel teli hónapjai, a moszkvai szovjet elnöke egyre jobban rettegett attól, hogy rá is pusztulás vár. Pusztán abban reménykedhetett, hogy az általános zűrzavarban a Nagy Terror kivitelezői esetleg megfélemednek róla. 1937 júliusában azonban egy éjszaka azt hitte, hogy érkezett számára a vég. Bőrkabátos emberek – olyanok, mint ő maga volt egykor – a lakása ajtaját rugdosták. Mint kiderült, csupán azért, mert áramkimaradás miatt a csengő nem szólt. Felverték álmából, és átadtak neki egy nagyméretű borítékot, rajta öt hatalmas bordó pecséttel. Az egész testében reszkető politikus alig tudta elolvasni a benne talált hivatalos iratot, amely szerint a politikai bizottság kinevezte őt a szovjet-orosz föderáció Népbiztosok Tanácsának élére.

A dokumentum látszólag menlevél volt számára. A politikus azonban, aki Sztálin halálát követően többször eljátszotta ezt a jelenetet ismerősei körében, ijedtében nem tudta, örüljön-e a hírnék. Új munkahelye, a szovjet-orosz kormány apparátusa akkoriban afféle lerakodóhelynek számított, átmenetnek a szovjet vezetés tagjainak korábbi munkahelye és a

Lubjanka belső börtöne között. Addigra már Bulganyin összes elődjét, akárcsak azok helyetteseit meg a hivatali apparátus vezető tagjait elvitte a „fekete varjúként” emlegetett rabszállító. Ezt tudván, a szovjet-orosz kormány új feje felhívta a vele rokonszenvező Malenkovot, aki Sztálin éjszakai munkaritmusához alkalmazkodva ekkor még javában dolgozott titkársága tagjaival. Bulganyin azt mondta, beszélni akar vele. Az igenlő válasz hallatán – mivel közel lakott Malenkov irodájához – átsétált hozzá egy kosár elemőzsiával meg egy nagy butélia alkoholpárlattal, és absztinens barátja szarkasztikus megjegyzéseire rá se hederítve, holtrészegre itta magát nála. Ezért másnap, hiába szólt az ébresztőórája, Bulganyin délig nyomta az ágyat. Majd fejvesztve, borostásan, jókora késéssel jelentkezett az őt magához rendelő Sztálinnál, hogy megköszönje a kinevezést.²²

Késő délután a moszkvai városháza épületében Bulganyinnak át kellett volna adnia a folyó ügyeket. De hiába várták a búcsúztatására felsorakozott beosztottai: a politikus családja riadóztatta a Kreml kórházat, ahonnan mentőkocsit és több orvost küldtek érte. Velük együtt megérkezett kezelőorvosa, Pollacsek László doktor is. Tanácsára a hatalom csúcsaira felrepített férfi beköltözött egy kórterembe, ahol napokig lila arccal feküdt az ágyban, folyamatosan ismételve: „Minél előbb elnézést kell kérnem Sztálin elvtársától, amiért lekéstem a meghallgatást...”

Ettől kezdve Bulganyin pályája még sikerebben ívelt fölfelé. Majd kitört a német-szovjet háború. A Szovjetunió elleni német támadást követően az országos és a regionális pártvezetők, akárcsak a főhivatalnokok jelentős része, azonnal bevonult. Az első hónapokban általában komisszároknak, vagyis politikai tiszteknek nevezték ki őket. A korabeli naplófeljegyzések szerint ezek a funkcionáriusok nem túl lelkesen, de tiltakozás nélkül csatlakoztak a Vörös Hadsereghez. Tisztában voltak vele, hogy nem csak a szovjet birodalom került végveszélybe: családjuk és tulajdon életük a tét. A fél Európát megszállva tartó náci Németország a Barbarossa hadművelet kezdeti sikerei révén közel került ahhoz, hogy kitolja határait az Ural vidékig. Hitler és köre, a német tábornoki kar jelentős részével egyetemben, nem csinált titkot a készülődő szadista leszármolásból. A különféle eligazításokon expressis verbis elhangzott, hogy mind a fogságba esett komisszárokra, mind a zsidó lakosságra azonnali kivégzés vár. Az erről kiszivárgó hírek sokban meghatározták a szovjet politikai elit magatartását.

Kun Miklós – Joszif Sztálin trónörökösét keres

A polgárháborús élményeit békeidőben büszkén emlegető Nyikolaj Bulganyin pontosan tudta, mi vár rá és családjára a német győzelem esetén. Mégis, különböző betegségekre hivatkozva, mindent megtett, hogy ne kelljen a frontra mennie, hanem a hátszágban maradjon. A tragikus 1941. júniusi napokban a Frunze utcai vezérkar épületében, Moszkva belvárosában összefutott a Krasznaja Zvezda című katonai napilap tábornoki egyenruhát viselő főszerkesztőjével. Elpanaszolta neki, hogy noha több fontos munkakört lát el, mégis kénytelen bezupálni.²³

Addigra a politikus valóban a kormányfő Sztálin egyik helyettese volt, emellett pedig az Állami Bankot, vagyis a jegybankot irányította. Aláírásának lenyomata szerepelt a nagyobb címletű szovjet papírpénzen. A német offenzívától lelkileg-szellemileg összeomlott Joszif Sztálinról lepattantak az ilyen érvek: azokban a napokban egészen más gondolatai voltak. A Vörös Hadsereg visszavonulásáért a szovjet katonai vezetést tette felelőssé.²⁴ Hogy példát statuáljon, kivégzőosztag elé állíttatta a Nyugati Front parancsnokát, Dmitrij Pavlovot, valamint több más magas rangú katonatisztet. Parancsára a front mögötti ukrainai és baltikumi területeken folytatódott a helyi lakosság „preventív” letartóztatása, Szi-bériába és Közép-Ázsiába deportálása.

A német csapatok közeledtével, a statáriális helyzetre hivatkozva, a börtönök udvarán ezerszámra végezték ki a foglyokat. Az NKVD élén álló Lavrentij Berija ötletére megalakultak a front mögötti „feltartóztató csapatok”. A félelmet árasztó, főleg géppuskásokból álló elit alakulatoknak jogukban állt lekasabolni a „rendezetlenül”, „parancs nélkül” visszavonuló katonákat és tiszteket. A drákói intézkedésekkel Sztálin célja az volt, hogy megfélemlítse, s egyúttal lecsillapítsa a sorozatos vereségek miatt egyre jobban háborgó alattvalóit.²⁵

A változatlanul súlyos vereségek ellenére 1941 késő őszére a hátszági helyzet valamelyest stabilizálódott. A szovjet vezetés egy része Kujbisevbe, a „tartalék fővárosba” költözött. Mások Moszkvában maradtak, Joszif Sztálin közelében. Ő azonban változatlanul nem bízott a Vörös Hadsereg felső tiszti karában, ezért szinte teljes „belső körét” huzamosabb időre a frontra küldte. Molotov többször is a vereségek okait kivizsgáló ad hoc bizottságok munkáját irányította, Malenkov és Hruscsov fontos szerepet játszott a sztálingrádi ütközetben, Kaganovics és Berija különböző időpontokban részt vett a stratégiai fontosságú észak-kaukázusi régió védelmében. Vorosilov és Zsdanov egy ideig – mérsékelt siker-

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

rel – a leningrádi harcokat irányította, míg Mikojan a kurszki csata előtt utazott a frontra. A diktátor többnyire akkor küldte oda őket, amikor különösen nehéz volt a helyzet.

Az ország vezető politikusainak ezekben a súlyos hónapokban az volt a másik feladata, hogy mindent jelentsenek Sztálinnak. Mivel ugyanis ő nem ment ki a frontra, személyes benyomások híján főleg komisszárok és magas rangú belüleges tisztek információiból tájékozódott arról, hogy mi történik valójában a hadszíntéren. Egyik legfontosabb „szeme és füle” a frontokon, stratégiai kérdésekben teljesen tájékozatlan Nyikolaj Bulganyin lett. Sztálin 1941. július elején az akkori fő veszélyzónába, a nyugati hadszíntérre küldte őt, a súlyos harcok színteréről visszarendelt Lev Mehlisz, a diktátor egykori titkára helyére. Így történt, hogy a Kreml ura sokban Bulganyin jelentéseire hagyatkozott a Szmolenszk, majd Vjazma környékén folyó elkeseredett harcok idején.

Később, 1941 őszén, a moszkvai csata alatt, a Legfelsőbb Főparancsnok szabályosan „ráállította” Bulganyint a szovjet főváros védelmét irányító Georgij Zsukovra. Az utóbbi idős korában nem is titkolta, milyen koloncnak tartotta a mellé rendelt komisszárt: „Bulganyin tájékozatlan volt a katonai dolgokban, és még csak nem is könnyített az operatív, stratégiai kérdésekhez. De értelmes és ravasz ember lévén tudta, miként kell megkönyékezni Sztálint, és a bizalmába férkőzni.”²⁶

A győztes moszkvai hadművelet után Zsukovnak sikerült megszabadulni buzgó „felvigyázójától”. Majdnem verekedésbe torkolló, botrányos búcsújuk után Bulganyin egy ideig a „Gazdának” a szovjet főváros egyik metróállomásából kialakított földalatti bunkerében előszobázott, míg el nem érte, hogy a Nyugati Front katonai tanácsának tagja maradjon, de már Ivan Konyev mellett. Csakhogy itt sem járt nagyobb szerencsével: a leendő marsall naponta összeszólalkozott Bulganyinnal, aki folyamatosan jelentéseket gyártott róla. „Egy ideig ezt tűrtem (...), de végül csúnyán összeszólalkoztunk, aminek meg is lettek a következményei”, olvashatjuk a hadvezér szűkszavú memoárjában. A torzsalkodások nyomán Sztálin leváltotta Konyevet, Bulganyin viszont maradt. Megint egy másik jeles katonai parancsnokról, ezúttal Vaszilij Szokolovszkijról kellett információt gyűjtenie.²⁷

Időközben egy Malenkov vezette vizsgálóbizottság feltérképezte a frontok egy részén kialakult, jelentős szovjet számbeli túlerő ellenére korántsem megnyugtató helyzetet. Ezúttal nem kivégzések, „csak” le-

váltások következtek. Bulganyin, akinek korábbi jelentései a vizsgálat során komolyan latba estek, megúsza, de 1944-ben két írásbeli fegyelmit is kapott.²⁸ Addigra már a 2. Baltikumi Front, majd az 1. Belorusz Front katonai tanácsában változatlanul Sztálin főparancsnok személyes képviselőjeként tevékenykedett. Itt is, ott is nagyon félték tőle, és rengeteg botrány kísérte jelenlétét. Amíg ugyanis civilként ügyesen

Amíg ugyanis civilként ügyesen csillogtatta úri modorát, a háború kihozta belőle a kisszerű, goromba alkoholistát.

csillogtatta úri modorát, a háború kihozta belőle a kisszerű, goromba alkoholistát.²⁹

A kortársak emlékezete szerint Bulganyin alig merészkedett ki a tűzvonalba, inkább NKVD-tisztek őrizte bunkeréből figyelte a csatazajt. Onnan,

amikor csak tehetett, feltárcsázta Sztálint, hogy továbbítsa neki „bizalmas információit”, amely jó része jelentéktelen pletykának bizonyult. A hadműveleti tervek kidolgozásába is beleszólt időnként, noha a fronton töltött közel négy esztendő alatt a térképet sem tanulta meg rendesen olvasni.³⁰

Sztálint ez nem érdekelte. Kegyence mellére csak úgy hullottak a kitüntetések. Bulganyin megkapta tőle egyebek mellett a Szuvorov- és a Kutuzov-rendet, amelyekkel csupán nagy stratégákat jutalmaztak. 1944 novemberében a politikus az Állami Védelmi Bizottság tagja, sőt e nagy hatalmú testület elnökhelyettese lett. Ezzel közel egy időben Sztálin a védelmi népbiztos helyettesévé nevezte ki, hadseregtábornoki rangban.³¹

Az igazi elismerés azonban csak ezután jött. A második világháború után Nyikolaj Bulganyin volt az egyedüli tábornoki rangot viselő politikus, akit jelentős hadvezéri érdemeire hivatkozva a szovjet diktátor 1947. november 3-án marsallá nevezett ki.³² Még a sztálingrádi csatát végigharcoló Hruscsov, és Leningrád egyik fő védője, Zsdanov sem részesült ebben a kitüntetésben. Ám ennek ára volt: Bulganyinnak részt kellett vennie egy összeesküvésben, amelynek segítségével a szovjet diktátor eltakaríthatta útjából az ország legnépszerűbb katonáját, Georgij Zsukovot. Ezek után az újdonsült marsall, aki Sztálin kinyújtott karjaként, a főtishti kar alig titkolt nemtetszésére átvette a fegyveres erők tárcáját, szóba került, mint „trónörökös”. Élete végén a politikus azt mesélte hozzátartozóinak, hogy egyáltalán nem örült ennek.

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

JEGYZETEK

- ¹ L. A. Voznyeszenszkij: *Isztyini ragyi...* Moszkva, 2004, 218–220. o.
- ² Dmitrij Sepilov: *Nyeprimknuvsij*. Moszkva, 2001, 390. o.
- ³ Ja. Ja. Etinger: *Eto nyevozmozszno zabity... Voszpominanyija*. Moszkva, 2001, 105. o. A nyugdíjas politikus minden bizonnyal azért volt ennyire őszinte az őt felkereső jeles tudóssal, mivel lelkiismeret-furdalást érzett vele szemben. Ugyanis 1950 novemberében a Sztálint távollétében helyettesítő Bulganyin írta alá azt a letartóztatási parancsot, amelynek értelmében bilincs csattan Jakov Etinger édesapjának, a szovjet vezetők kedvelt kezelőorvosának csuklóján. *Sztalin protyiv „koszmopolitov”*. *Vlaszty i jevrejszkaja intelligencija v SzSzSzR*. Moszkva, 2009, 242. o.
- ⁴ V. A. Torcsinov–A. M. Leontjuk: *Vokrug Sztalina*. Szankt-Petyerburg, 2000, 102. o.
- ⁵ Nyikolaj Bajbakov közlése.
- ⁶ Miklós Kun: *Buharin*. Jevo druzja i vragi, i. m. 275–279. o., 282–285. o.
- ⁷ Grigorij Gyenyiszov egykori moszkvai hadiüzemi párttitkár közlése.
- ⁸ Molotov, Malenkov, Kaganovics 1957. *Sztyenogramma ijunyszkovo plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti*. Moszkva, 1998, 76. o.
- ⁹ P. Szudoplatov: *Razvedka i Kreml*. Moszkva, 1996, 368–369. o.
- ¹⁰ Milovan Dilas: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, 1989, 101. o.
- ¹¹ „Egy sor elvtárs, többek között központi bizottsági tagok, mesélték nekem: »Hruscsov elvtárs, mondja már meg Nyikolaj Alekszandrovicsnak, hogy ne osztogasson lakásokat a színésznőknek, és ne jelenjen meg náluk a lakásszentelőn. Nagyon sok a szóbeszéd ezzel kapcsolatban. Sok rosszat mondanak az emberek. (...) Szóval beszélgettünk erről Bulganyinnal a Fekete-tenger partján. Keményen be kellett olvasnom neki«, fakadt ki Hruscsov 1957 nyarán, azon a központi bizottsági tanácskozáson, amelyen a vele szembefordult Bulganyin politikusi pályája kettétört. Molotov, Malenkov, Kaganovics 1957., i. m. 456. o. A „szóbeszédben” szereplő színésznő Galina Visnyevszkaja volt.
- ¹² Rada Hruscsova közlése.
- ¹³ Galina Visnyevszkaja: *Galina*. Csimkent, 1993, 194–195. o.
- ¹⁴ Nyikita Szergejevics Hruscsov: *Voszpominanyija*. Moszkva, 1997, 26. o.
- ¹⁵ Dmitrij Sepilov: *Nyeprimknuvsij*. Moszkva, 2001, 68–69. o. Levéltári forrás.
- ¹⁶ Leonyid Mlecsin: *Szmerty Sztalina. Vozsagy i jevo szorotnyiki*. Moszkva, 2003, 176–177. o.
- ¹⁷ Volja Malenkovának, a politikus lányának közlése.
- ¹⁸ Dmitrij Szuhanov közlése.
- ¹⁹ A. Avtorhanov: *Tehnologija vlasztyi. Processz obrazovanyija KPSzSz*. München, 1959. 371–373.

Kun Miklós – Joszif Sztálin trónörökösét keres

²⁰ N. V. Petrov–K. V. Szirotkin: *Kto rukovogil NKVD. 1934–1941.* Szpravocsnyik. Moszkva, 1999. A jelek szerint Joszif Sztálin élete végéig gyűlölte a szovjet politikai rendőrség vezetőinek első nemzedékét. Kellemetlen tanúkat látott bennük. Tisztában volt azzal, hogy a „hőskor” belügyesei közül sokan rokonszenveztek az ő legfőbb politikai ellenfeleivel Trockijtól Buharinig. „Lenin nagy ember volt, ám az ő uralma idején sem vettük észre (mennyi az áruló az állambiztonság kötelékeiben). Akkoriban erősen dicsérték a GPU-t, de ott csak Dzerzsinszkij bizonyult makulátlanul tiszta embernek. Sok volt viszont a külföldi ügynök, akiket idegen országokból küldtek be. Lehet, hogy ők eredetileg nem akartak ártani nekünk, de kénytelenek voltak, mivel a külföldi hírszerzés beszervezte őket”, magyarázta Sztálin 1949. július 29-én az őt felkereső bolgár kommunista politikusoknak, Valko Cservenkovnak és Anton Jugovnak. *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizszkih arhivov.* 1949–1953. Moszkva–Novoszibirszk, 1998. II., 194. o.

²¹ Levon Saumjan közlése.

²² Dmitrij Szuhanov közlése.

²³ David Ortenberg személyes közlése.

²⁴ L. erről részletesebben Konsztantyin Plesakov: *Sztálin baklövése.* A tragikus első tíz nap a II. világháború keleti hadszínterén. Budapest, 2007. Az emberek elégedetlensége helyenként tüntetésekből és vadsztrájkokban tört felszínre, olykor a fronttól távoli településeken is.

²⁵ *1941 god.* Moszkva, 1998, 455–468., 472–473., 476–480., 500–506. o.

²⁶ Marsal Zsukov: *Kakim mi jevo pomnyim.* Moszkva, 1988, 382. o.

²⁷ Ju. V. Rubcov: *Marsali Sztalina.* Ot Bugyonnovo do Bulganyina. Moszkva, 2006, 365–370. o.

²⁸ Korábban, 1942 nyarán Sztálin utasítására Bulganyinnak kellett volna kivizsgálni a harkovi vereség okait. A politikus alig tudott kihátrálni e feladat elől. A vesztes ütközet, amely során több százezer szovjet katona esett el vagy került fogságba, nagyrészt a politikus jó barátja, Nyikita Hruscsov miatt végződött kudarccal, aki a csapatok fő politikai tisztje volt. „Sztálin elvtárostól hallottam, hogy Hruscsov nem tud eligazodni a stratégiai kérdésekben. Fogalma sincs, hogyan kell azokat elemezni és alkalmazni. De nem tudunk mit tenni, mondta Sztálin elvtárs. Hiszen a politikai bizottságban csupán ketten képviselik a munkásságot: Hruscsov és Andrejev. És talán még Kalinyin (...) Úgy látom, ezért Sztálin elvtárs nem fog eljárni Hruscsovval szemben. Ráadásul tisztában van azzal, hogy Nyikita jót akart. Autodidakta ember, aki talán keveset olvas, de annyi bizonyos, hogy kiváló szervező”, mesélte Bulganyin közvetlenül a Sztálinnal való találkozása után. G. A. Kumanyev: *Rjadom szo Sztalinim: Otkrovennije szvigyetelyszta.* Moszkva, 1999, 441–442. o.

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

²⁹ Rubcov, i. m. 370–374. o.

³⁰ Petro Grigorenko: *V podpolje mozsno vsztretyity tolko krisz...* Moszkva, 1997.

³¹ Torcsinov–Leontjuk, i. m. 101. o.

³² Ennek ötlete magától Bulganyintól származott. „Zsukov a Szovjetunió marsallja. És nem hajlandó alárendelődni nekem, mivel én csupán tábornok vagyok”, panaszkodott Sztálinnak. Rubcov, i. m. 376. o.

